

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AĞAÇ'IN DÜŞÜNSEL VE TOPLUMSAL BAĞLAMI THE SPIRITUAL AND SOCIAL CONTEXT OF TREE IN TURKISH CULTURE

Kamil ŞAHİN*
Salih TOPRAK**

Öz

Yaşam dünyasının anlamlandırılması insan varlığının ilk ve belki de en temel problem alanı olarak her insan topluluğunun da karşımıza çıkmaktadır. Yaşam dünyasının anlamlandırılmasındaki komplekslik ve bir o kadar da mükemmeliyet derin düşünsel bir altyapının felsefenin toplumda olmasını zorunlu kılmaktadır. İslamiyet öncesi Türklerde birey temelli Grek düşüncesindeki gibi bir felsefenin olmaması onların kendilerine has bir düşünce yapısının olmadığı anlamına gelmez. Türkler kolektif, dayanışma içinde bütüncül bir toplumsal yaşam tarzını benimsedikleri için bu yapıdan oluşan her türlü kültürel çıktı da anonim olmaktadır. Bütüncül yaşam anlayışı Türklerde evrenin açıklanmasından objelerin anlamlandırılmasına kadar tüm düşünce dünyasına hâkim olmuştur. Diğer nesnelerin yanı sıra Türk kültüründe bütüncül bir anlam yüklenerek kült haline gelen unsurlardan bir de ağaçtır. Evren tasavvurunda, yaşamın sonsuzluğunda temel figür olarak karşımıza çıkan ağaç, İslamiyet sonrasında da kültürel bağlamda anlamlılığını korumuştur. Böylece çalışmamız ağaç figürü üzerinden Türk kültürünü oluşturan unsurların tarihsel süreç içerisinde köklü toplumsal ve dinsel değişimlere rağmen kendi varlığını ne denli koruduğunu gösterirken aynı zaman da Türk kültürünü oluşturan temel unsurların dayandığı felsefi temellinde ne kadar sağlam ve kapsamlı olduğunu da göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağaç, Tanrı, Türk Kültürü, Ruh, Atalar Kültü, Kültürel Değişme.

Abstract

Making sense of the life in the world is seen in every human community as the first and probably the most fundamental problem field. The complexity in making sense of the life in the world and perfection require thorough spiritual background and philosophy in the society. That Turkish people didn't have a philosophy like in individual-based Greek thought before they adopted Islam doesn't mean that they didn't have a specific mentality. All varieties of cultural outputs emerging from this structure are anonymous because Turkish people adopted a collective, cooperative and totalitarian life style. Totalitarian life style dominated in all world of thought from the explanation of the universe to making sense of objects for Turkish people. Tree is one of the components which became cult by making an integrated sense in Turkish culture besides other objects. Tree was an essential figure in the eternity of life in envision of the universe. It maintained its meaningfulness in the cultural context after Turkish people adopted Islam. Therefore, our study shows how the components of Turkish culture through tree figure maintained their presence despite radical social and religious changes in the historical process. Furthermore, it shows how much the fundamental components of Turkish culture are durable and comprehensive on the basis of its philosophy.

Keywords: Tree, God, Turkish Culture, Soul, Ancestor Cult, Cultural Change.

1. Giriş

Kültür bir topluma atalarından miras kalan ve dinamik bir biçimde asra uygun hale gelen duyuş, düşünüz ve dolayısıyla toplumsal karakteristik bir yaşam tarzını ifade etmektedir. Bu kültürü oluşturan bir bütün haline getiren pek çok unsur motif bulunmaktadır. Bu motiflerin her birinin gerek tek başına gerekse diğer kültürel motiflerle etkileşim içinde belirli bir anlamı bulunmaktadır. Türk kültürü içerisinde yer alan derin anlamlar içeren motiflerden biri de ağaç motifidir. İslamiyet'ten önce Türklerin yaşam biçimi göz önüne alındığında ağaç, su, dağ, birtakım hayvanlar ve bunlara benzer tabiat unsurlarının günlük yaşamda ve yaşamın anlamlandırılmasında önemli unsurlar olması kaçınılmazdır.

Semavi dinler dışında dünyanın, varoluşun açıklanması ve hayatın anlamlandırılması bağlamında her toplumun bir kozmogonisi, bir evrendoğum anlatısı söz konusudur. Bu anlatılar doğal olarak topluluğun yaşadığı çevre tarafından büyük oranda belirlenmektedir. Bu çerçevede bozkırda yaşayan Türk toplulukları içinde varoluşun, zamanın anlamlandırılmasında yaşadıkları çevredeki doğal etkenlerin önemi derin olacaktır. Bu çerçevede ağaç, su, ışık, birtakım hayvanlar hemen hemen her destanda yer almaktadır. Bu unsurlar içinden ağaç ve ağaç motifinin Türk destanlarının temel ögesi olduğu ifade edilebilir.

İnsan yaşantısında önemli bir yeri olan ağacın motif olarak destanlara geçişi normal bir durum olarak değerlendirilse de, gerçek yaşantının üstünde doğüstü özelliklere yükselmiş olarak görülmesi, ağaç hakkında daha derinliğine bir düşüncenin varlığını ortaya koymaktadır (Öztürk 2000: 75). Bu düşünde eski Yunan mitolojilerindeki gibi bir tanrı olarak tapma "kült" boyutunda değerlendirilmemelidir. Kült¹ tapma

* Yrd.Doç.Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

** Arş.Gör. Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü.

¹ Kült kelimesi hakkında akla hemen "tapma", "tapınma", "din" gibi anlamlar gelmektedir. Söz gelişi "Atalar Kültü" denilince "atalara Tapınma" ya da "Atalar Dini" akla gelmektedir. Türkçe sözlükte; tapma, tapınma, din, dini tören, ibadet, ayin karşılıklarıyla açıklanmıştır. Türklerdeki Kült ise

tapınma anlamına gelmektedir. Ağaç kültüde bu çerçevede ağaca tapma olarak değerlendirilebilir. Pek çok toplumda toplu ağaç kümeleri, ormanlar, ağaçlar bütünü birer kült olarak görülmüştür. Fakat Türklerde Tanrı olarak doğrudan ağaca, suya, hayvana tapma ona ibadet etme gibi bir inanış bulunmamaktadır. (Ergun vd. 2012: 21-60).Fakat bu nesnel Tanrı değil “Tanrısalsal” olarak değerlendirilmişlerdir. Dilimizdeki tabiri ile kutsaldırlar ve bu çerçevede nehirler, dağlar ve ağaç da kutsal olarak nitelendirilebilir. Bunun nedeni de yine belirttiğimiz gibi Türklerin göçebe bir yaşam sürmeleri ve doğayla iç içe olmalarıdır.Türklerin bu hayat tarzı onların doğayı biçimlendirme eğilimi içinde olmamalarına bilakis doğa ile uyumlu bir yaşam sürmeleri biçiminde karşımıza çıkmaktadır.İnsan doğası gereği meraklı bir canlı olduğu için konargöçer bir hayat sürerken karşılaştığı doğa olaylarına, durumlara anlam vermeye çalışmıştır. Bu yüzden kültürler ortaya çıkmıştır. Böylece insanlar bilmedikleri, güçlerinin yetmediği, çaresizlik durumlarında bu kültürleri kullanarak tanrıya ulaşmayı onun ihsanını elde etmeyi dolayısıyla kendilerinden üstün olan bir güçten yardım niyaz etmeyi tercih ederek karşılaştıkları güçlükleri aşmayı amaçlamışlardır. Bu durumda günlük hayatta onların yaşamlarını kolaylaştırmıştır. Bu durum da ağaç da insanlık tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bu aslında insanların yaşamlarını daha iyi bir şekilde sürdürmeleri için yapılan bir anlam yüklemidir.

2.Kuramsal ve Kavramsal Bağlamda Türk Kültüründe Ağaç

Divânü Lügati't-Türk'te “yığaç” olarak yer alan ağaç, aynı zamanda erkeklik ve diklik anlamına da gelmektedir. Yine bu sözlükte geçen “teñri” terimi “tanrı” anlamının yanında “büyük bir dağ, büyük bir ağaç gibi göze görülen her şey” anlamına geldiği de ifade edilmektedir. Kavramsal bağlamda ağacın ululuk, üstünlük, azamet biçiminde anlamlandırıldığı sözlükteki anlam karşılıklarına bakıldığında daha net olarak anlaşılabilir.

Türk kültüründe ağaç sadece somut nesnel bir bitki olarak değerlendirilmemektedir. Ağaç kökleri yerin altında olan, gövdesi yerin üstünde olan ve dalları ile gökyüzüne uzanan bilinen üç âlemde bir bütün olarak bulunan bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Ağaç hakkındaki böylesine oluşturulmuş olan bir tasavvur ona bir takım metafiziksel değerler atfedilmesine sebebiyet vermiştir.

Özellikle ölüm sonrası yaşam inancının olduğu topluluklarda yer altından yeryüzüne açılan bir kapı olarak değerlendirildiğinde ağaç ataların insanlara ve tanrıya ruhsal olarak ulaşması açısından son derece önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ataların yaşayan insanlarla haberleşmesinde, tanrının insanlarla iletişime geçmesinde ağacın etkili bir rolü olduğuna inanılmaktadır. Özellikle ağacın yaprakları rüzgâr vurduğunda aruzu edilen tarafla iletişimin dili olmaktadır. Bu sesler bazen ataların bazen de tanrının sesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Kuramsal bağlamda ağacın Türk kültürü içindeki yerinin temellendirilebilmesi açısından destansı yaratılış öykülerinde ağacın rolünü ortaya koymak gerekmektedir. Bu çerçevede ağaç motifi, Türk topluluklarının destansı yaratılış hikâyelerinin temelinde yer almaktadır. İnsanın dünyaya gelişi, varoluşu ile ilgili bir Türk destanında Tanrı, dokuz dallı bir ağacın dallarının altına dokuz insanı indirmiş ve orada büyüüp gelişmesini sağlamıştır (Yardımcı).Yine UygurlarınBuğu Han destanında iki nehrin birleştiği yerde iki ağaç olduğu ifade edilmektedir. Bu ağaçlar arasında büyük bir höyük yükselmiş ve onun tepesine gökten bir ışığın düştüğü ve Uygurlar bu höyüğün civarından bir ses geldiğini duyarak oraya gittikleri anlatılır. Sesler sanki biri şarkı gibi kulaklarına gelir. Sonra höyükten bir kapı açıldığı görülür ve hücreye benzer beş çadır ortaya çıkar. Her bir çadırın içinde bir erkek bebek olduğu görülür. Her bebeğin önünde bir tüp asılıdır ki bu tüplerden çocukların sütleri gelir. Rüzgâr esince oğlanlar güçlerini toplayıp dışarı çıkmışlar. Büyüdüklerinde Uygurlar onlara iki ağacın çocukları olduklarını söylemişler. Çocuklar bu yüzden ağaçlara ve onları yeşerten toprağa saygı duymuşlar ve ağaçlar konuşmaya başlayıp bu saygıya karşılık vermişler. Netice’de çocukların en küçüğü Buğu Han Uygurlar tarafından kendilerini yönetmek üzere kutsal hakan seçilmiş (Baldick 2011: 69).Dokuz oğuz destanında da tanrısalsal bir ışık ağaca inmiş ve ağacın karnı şişmiştir. Dokuz ay sonra ağacın karnından bir kapı açılmış ve beş erkek çocuk çıkmış ve bu çocuklara ağaç analık yapmıştır (Gökalp 1991: 61). Böylece hakan tanrının çocuğu olarak karşımıza çıkmakta ve tanrı hakan olmasını istediği bebeği ağacın koruması ile büyütüp geliştirmiş, dolayısıyla ağaçlar tanrısalsal bir görev ifa etmiş durumdadır. Ağacı ana olarak niteleyen hakanın ve tebaasının ağaca karşı nötr bir tutum sergilemesi beklenemez.

Tanrısalsal niteliğe sahip olan ağaç elbette tanrı ile ilişkilerde insanlara yardımcı olan kamların ritüel aletlerinde de önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamların davulları üzerinde güneş, ay, yıldız, şimşek sembollerinin yanında ağaç da yer almakta ve ağaç şaman ayinlerinde önemli bir mevki işgal etmektedir (Günay vd. 1998: 54-55). Dinsel törenlerde kullanılan malzemeler birtakım güçleri olduğu

düşünülen varlık dünyasındaki bazı nesnelere sembollerini taşımaktadır. Bu sembollerin dinsel tören aletlerinin üzerinde olması onların sadece dinsel bağlamdaki önemini değil aynı zamanda toplumsal bağlamdaki önemini de göstermektedir. İnsan tarih sahnesinde varolduğu andan itibaren çevresinde gördüğü bütün canlı cansız varlıklara anlam yüklemeye çalışmıştır. Bu anlam yüklemeler belirli düzeyde derin akıl yürütmeler, deneyimler dizisi sonucunda gerçekleşmiştir. Türklerin tarihsel uzamda toplumsal yaşam serüveni içinde yaşamış olduğu deneyimler nesnelere yüklemiş oldukları anlamların kendilerine özgü bir yapı teşkil etmesine yol açmıştır. Yapılan anlamlandırmalar dilsel anlatılarla destanlar masallar ve kahramanlık hikâyeleri biçiminde aktarılmıştır.

3.Eski Türk İnanç Sistemi İçerisinde Ağaç

Eski Türk inanç sistemlerinde bazı gizli güçlere sahip oldukları kabul edilen unsurlar yeryüzündekiler ve gökyüzündekiler biçiminde ikili bir tasnife alınabilir. Yeryüzünde gizli güçleri olduğu düşünülen unsurlar; dağ, tepe, kaya, ırmak, mağara, ağaç, deniz vb. gibi ifade edilebilirken gökyüzünde gizli güçlere sahip olduğuna inanılan unsurlar; güneş, ay, yıldız, şimşek gibi sıralanabilir (Arslan 2014: 65-69). Böylece belli başlı iki âlem karşımıza çıkmaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere üçlü bir âlem yapısının Eski Türk inancında var olduğu belirtilmişti. Fakat üçüncü âlem olan yer altı başlıca unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bunun nedeni ruhların ölümsüzlüğü düşüncesi ve bedenin yeraltına gömüldükten sonra orada kaldığının düşünülmemesidir. Ruhlar ölüm sonrası ya yaşayan insanlar âlemin de dolaşmaktadırlar yada Gök Tanrıya ulaşmak üzere göğün kademeleri arasında yükselmektedirler. Yani ölümsüzlüğü arayan insan ölümsüzlüğü bulamayınca gökteki ayda ve yerdeki ağaçta aramıştır. Bu inanca sahip olan insan ölümsüzlüğü ağaçta aramıştır. Yani ruhun eşyaya ağaca geçeceğine inanılmıştır (Bahar). Bu durum başlıca iki âlemi gündeme getirmektedir.

Ağaç âlemler arasında geçişin önemli bir unsuru durumundadır. Yerle göğü birbirine bağlamaktadır. Ağacın bu özelliğinin yanında destansı anlatılarda da gördüğümüz üzere yaşamında kaynağı olması, tanrının yaratım aracı olarak ağacı kullanması onu Türk kültürünün temel unsurları arasındaki önemli yerini almasına yol açmıştır. Böylece bazı durumlarda bir boya isim verebilmektedir ki "Kıpçak" Ağaç Kovuğu anlamına gelmektedir. Yine Oğuz boylarından Üçokların soyunun ağaçtan geldiği, (Roux 1999, Sağlam 2012'den) yani annelerinin ağaç olduğu destanda anlatılır. (Karakurt 2011: 12). Öyleki anne ağaç figürü İslamiyet sonrası hikâyelerde de görülmektedir. Dede Korkut hikâyelerinden birinde kavraman "Basat" Tepegöz'e kendini "kaba ağaç" oğlu olarak tanıtmaktadır. (Yayın2008: 55).Anaya, ataya saygı bağlamında durum değerlendirildiğinde ana, ata olarak yer yer nitelendirilen ağaca saygının da kültürel bağlamda önemli bir unsur olması kaçınılmazdır. Türk kültüründe ağaç önemli bir motif olarak karşımıza çıkarken her bir ağaca aynı düzeyde kutsiyet atfedilmediğinin de ifade edilmesi gerekmektedir. Genel olarak Türklerin kutsal olarak kabul ettikleri ağaçlar meyvesiz, ulu (yüksek ve görkemli), açık renkli, gölgeli ve kaba olanlardır. Bunlardan belli başlıları şu şekilde sıralanabilir; (Ergun2012: 246).

Kayın,
Çam,
Kavak Ağacı,
Ardıç,
Çınar,
Dağ servisi-Sedir,
Servi-Selvi,
Meşe-İmen-Emen,
Dut,

Söğüt gibi ağaçlardır. Ayrıca Türkler kendi dışında olan bu nesnelere kutsallık atfetmiş ve onları ölü ya da cansız olarak görmemişlerdir. Bu nesnelere korkuyla karışık bir saygı duymuşlardır. Bu varlıkların başında ağaç, ateş, yer ve su kültürleri gelmektedir (Duvarcı 2005: 136). Bahsedilen ağaçlar içerisinde esasen kayın ağacının Türklerde ayrı bir kutsiyete sahip olduğudur. Özellikle kamların davullarının üzerinde kayın ağacının resmedilmesi bu ağaç türüne verilen önemi göstermektedir. Altayların duaları arasında ona "bay kayın" diye hitap edilmektedir. Beltir ve Sagaylar, Gök Tanrıya dağda kurbanı kayın ağaçlarının altında sunmaktadırlar (Günay vd. 1998: 54-55).Elbette ağaca ve özellikle kayın ağacına karşı bu ilgi ona tapma olarak değildir. O ağacın ardında bulunduğu inandıkları gizil güce saygı bu ritüellerde esas olarak karşımıza çıkmaktadır. Hemen hemen her dinsel inanışta çeşitli kutsal nesnelere, mekânlar bulunmaktadır ki bu nesne ve mekânlar genellikle ibadetlerin yapıldığı yerler ve araçlar olarak karşımıza çıkar. İster semavi dinler olsun isterse ilkel dinler bu durum benzerdir. Örneğin İslamiyet'te kutsal topraklar bulunmakta, yine bir nesne olarak değerlendirildiğinde dinsel buyrukların içinde bulunduğu kitaplar kutsal olarak nitelenmekte, çeşitli semboller kutsiyet arz etmektedir. Bunların dinsel ritüellerde kullanılması veya bu kutsal alanlarda ritüellerin gerçekleştirilmesi onlara tapınma anlamına gelmemektedir. Ağacında dinsel ritüellerde önemli bir figür olması ona tapınma anlamına bu çerçevede gelmez.

İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminde bazı kutsal ağaçlar Gök Tanrı'yı simgelemektedir. Gök Tanrının simgesi olduğu düşünülen ağaçların ona kadar ulaşma gücü, kabiliyeti bulunmaktadır (Bars 2014: 379). Yine Altay Mitolojisine göre Tanrı Ülgen, gökyüzüne doğru uzanan, dokuz dallı bir çam ağacının tepesinde oturmaktadır (Yayın 2008: 155). Ağacı bu anlamlandırmalar çerçevesinde gizil güç taşıyan bir totem olarak İslamiyet öncesi Türk kültüründe önemli bir unsur olarak nitelendirebiliriz. Burada üzerinde durmamız gereken bir diğer unsur ise Türk kültüründe totemizmin yerinin ağaç perspektifinde belirlenmesi olacaktır.

Kavramsal olarak totemizm; insan grupları ya da bireyler ile özel hayvanlar ya da bitkiler arasında ritüelleşmiş adetleri ifade etmektedir. Totemizmin animizmin bir uzantısı olduğu ifade edilmektedir. Animizm ise canlı ve cansız doğal fenomenlerin, toplumda birtakım sonuçlar doğuran ruhlarla donatılmış olduğu inancına dayanmaktadır (Marshall 1999: 762). Türklerdeki totemizm bu nesnelere tapma biçiminde görülmemekle birlikte bu nesnelere bir takım güçlerinden istifade etme biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Totemler bir üst güce ulaşmakta kullanılan araçlar konumundadırlar. Fakat anlamlandırma dünyası içinde önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Bazı totemlerin anlamları kültürel kalıplar ile kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Bunlar gizil anlam taşıyan şahin, kurt, baykuş, çınar, söğüt, çam gibi bir takım bitki ve hayvanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı nesnelere içindeki anlam bağlamında bitki ve hayvana aktarılan kutsallık doğanın kutsal olan ve kutsal olmayan biçiminde ikili bir yapısının oluşmasını sağlamıştır. Kutsallık kutsal olarak atfedilen şeyin içinde bir ruhun olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kutsal olarak ifade edilen bir ağacın ruhu bulunmaktadır. Aslında İslamiyet öncesi Türk inancında diğer semavi dinlerin aksine ruh sadece insanın şahsına münhasır bir olgu değildir. Her bir maddenin ruhu bulunmaktadır. Öyle ki bir bütün olarak ağacı ele aldığımızda da bu düşünceye göre ağacın her bir dalının, her bir kökünün, her bir yaprağının yani ağacı oluşturan her bir unsurun kendine ait ruhu vardır. Ruhlar birleşerek ağacın genel tek, bütüncül ruhunu oluşturur. Bu çerçevede ağacın bir dalı kesildiğinde hem o dalın ruhu hemde bütün ağacın ruhunun bir parçası kesilen dalda içsel olarak bulunur. Diğer taraftan kutsal olan ağaçların ruhları ve dolayısıyla onların parçaları işlevseldir. Kamların gerek davullarında gerek giydikleri kıyafetlerin üzerinde kutsal olarak nitelendirilen bitki ve hayvan parçalarının olmasının sebebi onların ruhlarının kam'a dinsel ritüelde yardımcı olacağına düşünülmesindedir. Öte yandan yukarıda ifade ettiğimiz anlayış çerçevesinde Türklerde orman gizem doludur. Bunun nedeni çok fazla ağacın olması ve dolayısıyla çok fazla ruhun olmasıdır ki bütün ağaçların ruhlarının birleşiminden doğan ormanın ruhu da bulunmaktadır. Çok fazla ağaç-orman tanrının teklifi bağlamında örtüşmeyen bir yapıdır ki bu durumda tanrı ormanın tamamıyla temsil edilemez çünkü tanrı tekdir ve bütündür. Orman ise çokluğu ifade etmektedir ki bu çokluk içinde kötü ruhların olma olasılığı oldukça yüksektir. Orman yerine Türk kültüründe tekin olarak görülen tek bir ağacın kutsiyeti ve tanrıya ulaşma yolu olarak seçilmesi daha genel bir kabul olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslamiyet öncesi Türk kültüründe ruhlar iki temel kategoride ele alınmaktadır (Ergun 2010: 114). İlk olarak iyi ruhlar bulunmaktadır. İyi ruhlar insanlara iyi bir yaşam ve mutluluk sağlamaktadırlar. İyi ruhlar genellikle göklerde yaşarlar ve insanlara karşı merhametlidirler. Bu ruhlar insanların bireysel yaşamlarına müdahale etmezler ve bu ruhlar insanlardan kurbanlar da talep etmezler. Kötü ruhlar Türk kültüründe kara neme, yek, abası, öür gibi çeşitli isimlerle adlandırılmışlardır. Bu ruhlar hem insanlara hemde hayvanlara çeşitli kötülükler yaparlar. Bu kötülükler hastalıklar bulaştırmak, işlerin yolunda gitmesine engel olmak, ölüm sonrası ruhun yer altında kalmasını sağlamak ve kendine insanın ruhunu köle yapmak gibi sıralanabilir. Yine kötü ruhlar talep kârdır ve insanlarda çeşitli kurbanlar istemektedirler. Dünya, Türk kültüründe yaygın inanışa göre ruhlarla doludur. Hem İslamiyet öncesi düşüncede hemde İslamiyet sonrasında yaşamaya devam eden bu inançlar ruhların dünyanın sonuna kadar yani kıyamete kadar gezgin halinde var olacağı ve bazen de yaşayanların karşısına çıkabileceği biçimindedir. Bu ruhlar cin, peri, mekir, ıbrık, kalfa, rüküş hanım, cadı, pir, congolos, alkarısı, albız, iyi saatte olsunlar, fincancı katırları, iye vb. adlarla anılmakta, farklı kılıklara girebilmekte ve girdikleri bu kılıklar ile insanların karşısına çıkabilmektedirler (Ergun 2010: 113).

İyi ve kötü ruh anlayışı kültürel olarak İslamiyet'in Türkler tarafından kabulünden sonra da günümüze kadar devam etmiştir. Kültürel bağlamda hala insanları hayvanları rahatsız eden metafiziksel varlıkların olduğuna inanç hâkimdir. Bu kötü ruhlar yerel bağlamda çeşitli isimlerle adlandırılmışlar ve İslamiyet etkisiyle bunlara daha çok Cin biçiminde değerlendirilmişlerdir. Özellikle kırsal kesimlerde hayvanları, yeni doğmuş bebekleri, yolcuları, kadınları rahatsız eden kötü ruhların olduğu düşünülür. Yine mekânsal bağlamda bunların belirli yerlerde olduklarına, ikamet ettiklerine dair inançlarda söz konusudur. Genelde onların ikamet ettikleri yerler ormanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kötü ruh veya iyi ruh kavramı ne kadar İslamiyet dışı ise onlara karşı alınan önlemlerde o kadar İslamiyet dışı ve buna karşın bir o kadar da kültürel içeriğe sahiptir. Kötü ruhlardan korunmak için at nalı, nazar boncuğu, kurutulmuş azametli hayvanların kafatasları sıklıkla kullanılan figürlerdir. Yine bazı dua eşyalar ve duaların kötü ruhları

uzaklaştırdığına inanılır. Ruhun diğer boyutu ölümsüzlüğüdür. Ölen insanın ruhu bedenden ayrıldıktan sonra yaşayan insanlar âleminde veya Gök Tanrının katında yaşamlarına devam etmektedir. Fakat burada toprağın altında geride bırakılan bir beden bulunmaktadır ki bu bedenden ruh çıktıktan sonra o beden tamamen değersiz olmaz hala içinde o insandan özellikler taşır. Daha öncede belirttiğimiz üzere elin, ayağın, tüm organların ve aynı zamanda iskeletin de ayrı ayrı ruhlarının olduğunu hatırladığımızda bütüncül ruh çıktıktan sonra geride o bedene ait ruhlar yine kalmaktadır. Bu ruhlar toprağa karışıkça topraktan büyüyen bitkilere geçmektedir. Burada bahsedilen şey tam anlamıyla bir reenkarnasyon değildir. Reenkarnasyonda tam anlamıyla ruhun başka bir varlıkta vücut bulması düşüncesi bulunmaktadır. Fakat Türklerdeki inanışta tam anlamıyla bir vücut bulma değil belli bir takım özelliklerin geçmesi durumu söz konusudur. Bu o maddenin doğrudan doğruya ölen insanın bütüncül ruhunu taşıdığı anlamından uzaklaşılması ve belli bir kısmını taşıdığı anlamına gelmektedir. Neticede o farklı bir maddedir fakat içinde ölen insandan bir şeyler taşımaktadır.

Bu çerçevede ağaç ölen insanın ruhundan bir parça taşınması bağlamında son derece önemli kültürel bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağaçlar kökleri ile topraktan almış oldukları mineraller ile yeryüzünde varlık kazanırlar. Ölen insanın bedenide zamanla toprak olur ki bu ağaçların kökleri insan bedeninin mineralleri ile beslenir ve büyür. Böylece ölen insandan belli parçalar ruhsal manada ağaca geçmiş olur. Bu bağlamda Türklerde ölen insanın mezarının başına ağaç dikilmesi onun bedeninde kalan ruhun toprakta yok olması yerine o ağaç sayesinde yaşatılmasına çalışıldığını gösterir. Böylece bazı ağaçlar insanların ruhlarından parçalar taşır ve hayat ağacı anlayışı ortaya çıkar.

Ölen insanın ruhunu taşıyan ağaçlar kültürel bağlamda atalarına karşı son derece saygı besleyen Türkler için atalardan parçalar taşıdığı için saygıya mazhar olmuşlardır. Böylece nerede tek başına yalnız bir ağaç var ise, nerede bir mezarın başında azametli bir ağaç var ise saygı görmüş ve bir takım arzuların gerçekleşmesi bağlamında yardımlarına başvurulmuştur. Türkler atalarından yardım istedikleri zaman kutsal sayılan ağaçların etrafında toplanarak törenler yapmışlardır. Bu törenlerde kötü ruhlardan korunmak, bereket ve yaşamlarını daha güzel bir şekilde idame etmek gibi birçok isteklerde bulunmuşlardır.

4.Kültürel Süreklilik Bağlamında Ağaç

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonraki dönemlerde de ağacın daha önce olduğu gibi metafiziksel anlamı ve algılanışı devam etmiştir. İslamiyet öncesinde olduğu gibi İslamiyet sonrasında da ağaç fiziksel görünümü itibarı ile yer altına kadar uzanan kökleri ile yeryüzündeki gövdesi ile ve gökyüzüne uzanan dalları ile ve aynı zamanda rüzgâr vurduğunda sesler çıkartan yaprakları ile ve yine yılın mevsimlerine göre sürekli ölüp ölüp dirilen kendini yenileyen yapısı ile sonsuz yaşamın, hayatın görünen yüzü olarak benimsenmiş bir figür biçiminde karşımıza çıkmaktadır.Dede Korkut'ta Kazan'ın oğlu Uluğ ağaç ile şöyleşirken,

'Başını alıp bakacak olsan başsız ağaç,

Dibini alıp bakacak olsam dipsiz ağaç' diyerek ağacın yeraltı ve yer üstünde sonsuzluğa ulaştığını vurgular (Artun).Bu özellikleri, anlamlandırılma biçimiyle kültürel bir totem olarak hala önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim: Ağaç dallarıyla gökyüzüne kökleriyle de yer altına uzanmasıyla yerle göğü bir birine bağlamaktadır.

Kültürümüzde ağaçla önemli şahsiyetler evliyalar, dervişler arasında sıkı bir ilişkinin olduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede kültür tarihi boyunca 'ağaç ve evliya' arasında kurulan ilişkiye dikkat çekerek yanlarında bulunan mezarlıklar ve evliyalar arasındaki ilişki şu şekilde açıklamaktadır:

- Bir türbenin yanında veya etrafında bulunması bazı ağaçlara kutsallık atfedilmesine sebep olmuştur. Böylece gerçekten kutsiyet atfedilen ağacın yanında bir türbe bulunmaktadır.
- Bir ağaç daha önce yanında herhangi bir mezar olmadan da kutsal olarak kabul edilebilir. Daha sonra bu kutsal ağacın dibine defnedilen insanlar hiçbir önemli özelliği olmasa da evliya niteliğine büründürülebilir. Dolayısıyla o mezarın türbe olmasını ağaç sağlamış olur. Normalde orada sıradan bir insanın mezarı vardır.
- Eskiden beri kutsal kabul edilen ağaçların etrafında hiç mezar olmayabilir. Bu durumda ya orada eskiden bir mezarın olduğu düşünülür yada bir evliyanın ruhunun o ağaçta yaşadığı veya bir biçimde önemli bir evliya ile o ağaç arasında bir hadisenin geçtiği düşünülebilir (Artun).

Ağaç İslamiyet sonrasında da dinsel bir içeriğe sahip olarak günlük yaşam pratiklerindeki önemli konumunu devam ettirmiştir. Bunun yanında Eski Türklerde ağaçla ilgili inanışların ilk ortaya çıktığı yer olarak Ötüken bölgesi ifade edilmektedir. Bu bölgede yaşayan diğer topluluklarda da aynı derecede ağacın önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Özellikle Moğol topluluklarında damezarların baş ve ayakcu kısmına ağaç dikilmesi ve insanlara zarar verecek olan kötü ruhların gelmesinin böylece engelleneceği düşüncesi bulunmaktadır (Işık 2004: 94-96). İnsanlar tarih boyunca ilahi ve ilahi olmayan uygulamalarını günlük hayatlarına yansıtmuşlardır. Kültür uygulamaları birçok toplumda farklılık gösterse de insanlar bu uygulamaları kendi yaşamlarına göre şekillendirmiş ve yaşamışlardır. İslamiyet'i kabul etmeden önce Türkler birçok farklı unsura inanmışlar, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da bu geleneklerini devam ettirmişler ve İslamiyet'in kuralları içerisine almışlardır. Ağaca verilen değer İslamiyet öncesi Türklerde bu günden çok daha fazla olduğunu görmekteyiz. İslamiyet kabul edildikten sonrada ağaçlara bez bağlama mezarlıklara ağaç dikilmesi âdeti devam etmektedir. Yani Türkler örf, adet, gelenek ve göreneklerini yeni bir inancın gelişile ortadan kaldırmamışlardır. Bunun dışında etkisi devam eden kültürlerde vardır. Bunlar atalar, tabiat ve gök kültü olarak sıralanabilir ki bunlarda geçmişten günümüze değin kültürel kalıplar içerisinde yaşatılan günlük pratikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gök tanrı inancın tanrının gökyüzünde olduğunu işaret etmektedir. Bu yüzden gök kutsal olarak nitelendirilir (Turan 2011: 49). İnsanlar gökte meydana gelen olaylara anlam yüklemeye çalışmıştır. Meydana gelen bu olaylara halk büyük saygı göstermiştir çünkü onlara göre bu olaylar Tanrı'nın iradesiyle gerçekleşmektedir. Tanrı'nın gök ve gök

cisimlerine değer vermesi halk tarafından da saygıyla karşılanmasına sebep olmuştur. Bu olaylar tamamen Gök Tanrı ilişkisiyle ilgilidir. Bu kutsiyet anlayışı göçebelerin çadırlarının yapısından İslamiyet sonrası ibadethanelerin kubbelerine kadar şarkılarda, türkülerde pek çok bakımdan etkisini sürdürmüş günlük yaşam pratiği biçimini almıştır.

Ağaç ile göğün kutsiyetinin bağlantısı ise farklı açılardan değerlendirilebilir. İlk olarak ağacın göğe doğru yükselmesi onun tanrıya daha yakın bir konumda olması anlamına gelmektedir (Candan 2013: 81). Türk kültüründe, destanlarda gökten gelen kutsal ışık metaforu oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Gökten düşen ışık fiilde şimşekleri akla getirmektedir. Ağaçlar şimşeklerin yeryüzünde en çok düştüğü yerlerdir. Özellikle şimşegin çaktığı zaman kötü ruhların korkup ağaçların içine, kovduğuna sığındıkları düşünülür ağaçlar kötü ruhun varlığını tanrıya bildirerek onun kendi içinde öldürülmesini de sağlarlar. Diğer taraftan şimşekler bir işaret veya mesaj olarak ta değerlendirilmektedir. Şimşekler ve gök gürültüleri günümüzde de halk tarafından gizemli, metafizik haller olarak değerlendirilebilmektedir.

Geçmişten günümüze kadar ağaç kültürümüzün önemli bir unsuru olmaya devam etmiş ve hala devam etmektedir. Bu durumun bir başka göstergesi de insanlar arasındaki birliği bütünlüğü sembolize etmesidir. Gerek iki bireyini, ailenin birliği gerek bir boyun bütünlüğü gerekse devletin bütünlüğü ağaçla sembolize edilmiştir. Bir boyun sembolü olarak bir ağaç nitelendirildiğinde ağacın yaşlanmasıyla veya kurumasıyla boyun dağılması veya bir takım problemlerle karşılaşması özdeşleştirilmiştir. Burada boyun ruhunun ağacın içinde olduğu düşünülür ve yaşanan problemler durum doğrudan ağaca aksetmektedir. Yine bireyler arasındaki dostluk bağlamında ağacın durumu örneklendirilecek olursa Yakut'larda aralarından biri uzun bir yolculuğa çıkacaksa ikisi birlikte bir koruya gider ve evinde kalacak olan, bir ağaca tırmanıp onun dallarını keser. Ağaç ikisinin dostluğunun ömürlük bir anıtı olarak kalır (Baldick 2011: 83). Böylece giden ağaç sayesinde unutulmaz, ağaç dostluğu mühürlemiş olur. Bu durum günümüzde insanların duygusal birlikteliklerini ağaçlara kazınması, bir ağacın altında sürekli buluşarak ağacı dostluklarının veya sevgilerinin şahidi ve koruyucusu olarak görmesi biçimine dönüşerek ağacın birliktelik dostluk ruhunu koruma aracı olarak kullanılmasının sürdürdüğünü göstermektedir. Genel olarak kültür geçmişten günümüze yaşayan, yaşarken varlığını şartlara uyum sağlayarak sürdüren bir olgudur. Kültürel dönüşüm süreci içinde Türklerde ağaç kültü geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüş önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağaçlarla ilgili inanışların hala günümüzde canlı bir biçimde yaşayabilmemesinin sebebi bu inanışların derin zihinsel tasavvurlar ve anlamlandırmaların sonucu ortaya çıkmış olmasından ileri gelmektedir.

Sonuç

Tüm insan topluluklarında temel sorun varlık, varoluştur. Bu düşünce insanların kendi üstlerinde bir güç olduğu inancına dolayısıyla tanrı düşüncesine ulaşmalarını mümkün kılmıştır. Yine insan bilmediği şeyi bilme, öğrenme merak ile yaşar. Soru ben kimim? Etrafımdaki şeyler ne? Görülen şeylerin üstünde daha güçlü bir varlık veya güçler var mıdır? Gibi birçok soruyla ilgilenir. Bu sorulara kendi içinde tutarlı kendini ikna edici cevaplar vererek yaşam dünyasını anlamlı kılmaya çalışır. İnsan kendi yaşam dünyasını anlamlandırırken gerek diğer kültürlerden gerekse doğadan faydalanmış ve akıl yürütmelerle bir sonuca varmıştır. İnsan kendi yaşam dünyasını anlamlandırırken yaşadığı doğal çevrede bulunan objelere yönelir ve o objelerin kendisi için hayatîyet düzeyi, az yada çok bulunması onların kutsiyet yada anlamlarının yapısını belirler. İslamiyet önceki Türkler göçebe bir hayat yaşamışlardır. Onların yaşam tarzı doğayı kendilerine göre değiştirip dönüştürmek değil doğa ile uyumlu bir biçimde yaşamak biçiminde kendini göstermiştir. Bu uyum onlara çevrelerindeki diğer nesnelere saygı duymayı kendilerini insan olarak üstün bir varlık biçiminde görmek değil onlarla eşit hatta bazı özellikler bakımından onları daha avantajlı görme durumunu ortaya çıkartmıştır. Öyle ki canlı cansız her bir maddenin ruhu olduğuna inanmışlardır. Bu unsurların ruhları bazen onları korumuş bazen de onlardan korunmak durumunda kendilerini düşünmüşlerdir.

Nehirlerin, hayvanların ve dağların yanı sıra ağaç Türklerin doğada karşılaştıkları gizem yüklü ulu olarak nitelendirilebilecek önemli bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağaç fiziksel özellikleri kökü, gövdesi, dallarıyla insanların dikkatini çekmiştir. Yıldırım, şimşek gibi hava olaylarını anlamaya çalışan insanlar genel anlamda Gök Tanrı inancını benimsedikleri için bütün bu olayların doğa olaylarının Gök tanrı tarafından meydana getirildiğine inanmışlardır. Gök Tanrı inancında gökte yüce bir tanrının varlığına inanılmaktadır ve bu tanrıdan yardım istenmektedir. Başta doğa olaylarını ve daha sonra da doğada ki varlıkları açıklarken gök Tanrı inancına bağlı olarak açıklamışlar ve bu doğrultuda gök tanrıya uzanan kökü de kendi varlık dünyalarında olan ağaç dikkat çekmiştir. Ağacın fiziksel özellikleri bağlamında kök, gövde ve dallarıyla tüm evreni yansıması açısından tek varlık olarak görülmesi kutsallık atfedilmesi sonucunu doğurmuştur. Yine ruhların Gök Tanrı'ya ulaşması ihtiyacı ağacın kültürel ve dinsel motiflerdeki rolünü perçinlemiştir.

Diğer taraftan tanrıdan yardım isteklerinde de ağaç merkezi bir konumdadır. Arzuların tanrıya ulaşması ağaç sayesinde gerçekleşmektedir. Bu bir takım kutsal ağaçların etrafında çeşitli dinsel ritüellerin gerçekleştirilmesi geleneğini ortaya çıkartmıştır. İslamiyet sonrasında da ağaçları çaput bağlam geleneği olarak bu inanış varlığını sürdürmüştür. Yine ölen insanların tamamen yok olması kabul edilebilecek bir olgu olmadı için onları kısmen de olsa bir yaşam sağlanması bağlamında ağaç önemli bir figür olmuş, ölen insanın mezarının başına ağaçların dikilmesi onun ruhunun belli bir düzeyde ağaçta yaşadığının yaşatılmasının imkânını tanımış ve bu inanış geçmişten günümüze süregelmiştir. Netice itibarıyla ağaç Türk kültürünün en önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmakta ve hala günlük yaşamımızda ağaçla ilgili inanışların etkisi devam etmektedir. Bu durum Türk kültürünün derin bir felsefi kökene sahip olduğunu göstermesinin yanında aynı zamanda kendini koruyarak geliştirme özelliğine de sahip olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Mustafa, "Türk Destanlarında Evren Tasarımı", <http://turkoloji.cu.edu.tr/> Erişim Tarihi 25.12.2015.
- ARSLAN, Seher (2014). "Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 1, s. 65-69.
- ARTUN, Erman *Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri - Öğretiler-Dinler*, <http://turkoloji.cu.edu.tr/>, Erişim Tarihi 04.01.2016.
- BAHAR, Hasan, "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü", www.selcuk.edu.tr, Erişim Tarihi 20.01.2016.
- BALDİCK, Julian (2011). *Hayvan ve Şaman Orta Asya'nın Antik Dinleri*, İstanbul: Hil Yayınları.
- BARS, Mehmet Emin (2014). "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları", *International Journal of Social Science*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2446> Number: 27, p. 379-398, Autumn I.
- CANDAN, Ergun (2013). *Atalarımız Gök Tanrı Dini*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- DUVARCI, Ayşe (2005). "Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar", *Bilgi Yayınları*. S. 32, s.136.
- ERGUN, Pervin (2010). *Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü*, Ankara: Milli Folklor, S.87, s. 113-114.
- ERGUN, Pervin (2012). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 21-60-246.
- GÖKALP, Ziya (1991). *Türk Uygarlık Tarihi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- GÜNAY, Ünver; Güngör Harun (1998). *Türk Din Tarihi*, İstanbul: Lâçin Yayınları.
- İŞİK, Ramazan (2004). "Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", *Elazığ-Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.9:2,s. 94-96.
- KARAKURT, Deniz (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*, e Kitap.
- MARSHALL, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ÖZTÜRK, Ali (2000). *Çağlar, Çağlar İçinde Türk Destanları*, İstanbul: Alioğlu Yayınları.
- ROUX, Jean-Paul (2012). *Eski Türk Mitolojisi*, Çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- TURAN, Fatma Ahsen (2011). "Orta Asya'dan Anadolu'ya Mistik Yolculukta Tabiat Olayları", *Milli Folklor*, S. 90,s. 49.
- YARDIMCI, Mehmet, "Türk Destanlarında Tipler ve Motifler" <http://turkoloji.cu.edu.tr/> Erişim Tarihi 25.12.2015.
- YAYIN, Nerin (2008). "Efsanevi Hayat Ağacı: Munar", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.1, s. 55-155.